

การเตรียมตัวเดินทางของนักรัฐศาสตร์ไทย

ผมมีความเห็นกับทวิจารย์การศึกษารัฐและสังคมไทยที่อาจารย์ชัยวัฒน์ได้เขียนไว้ดังนี้

ข้อวิจารณ์ในบทที่ 1

1. ที่เห็นว่าการนำเสนอค้อนข้างสับสนทวนไปมา และควรจะมีการจัดลำดับการนำเสนอให้เป็นระบบและประเด็นว่าเนื้อหานั้นจะทำการปรับปรุงให้ดีขึ้นขอให้อัฒยาระบุด้วยว่า ตรงงานที่ใดที่ทวน สับสนอย่างไรขอชี้แจงตัวอย่างด้วย ผมจะได้ทราบและนำมาพิจารณาประกอบกรแก้ไข

2. การที่หยิบยกเอางานของ Oppenheimer กับ Geertz มากล่าวนั้นต้องการชี้ให้เห็นว่างานชิ้นแรกๆ ที่ศึกษา เรื่องของรัฐอย่าง เป็นระบบนั้น นอกจากแนวมาร์กซิสแล้ว ก็ยังมีงานของ Oppenheimer อีกด้วยและในระยะต่อมาก็มียงานของ Geertz ซึ่งแสดงให้เห็นแง่มุมทางด้านวัฒนธรรมในการพัฒนาของรัฐด้วย อนึ่งการที่หมากล่าวว่าการศึกษารัฐในระบบทุนนิยมส่วนใหญ่เป็นงานของนักวิชาการที่ไม่ใช่มาร์กซิสนั้น ผมหมายถึงงานที่เกี่ยวกับรัฐและบทบาทของรัฐในทาง เศรษฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ด้วยไม่เฉพาะแค่ในทาง รัฐศาสตร์ เพราะจากการสำรวจงานเหล่านี้ ทั้งที่เป็นหนังสือและบทความในวารสารต่างๆ ก่อนทศวรรษที่ 1960 นั้น งานส่วนใหญ่เป็นของนักวิชาการที่ไม่ใช่ มาร์กซิส ดังนั้นผมจึงไม่ได้หมายถึงงานในระยะ เมื่อปลายทศวรรษที่ 1960 นั้น เป็นต้นมา เท่านั้นแต่หมายถึงงานก่อนหน้านั้นด้วย

ข้อวิจารณ์ในบทที่ 2

ในบทนี้ผม เห็นว่ายังมีข้อบกพร่องอยู่มากสมจริงตามคำวิจารณ์ เพราะการสรุปบทสรุปเกี่ยวกับรัฐของพวก มาร์กซิสใหม่ควรทำให้ละเอียดและลึกซึ้งกว่านี้ ผมได้ใช้งานเมื่อสองของ Martin Carnoy มากเพราะเห็นว่าเป็นประโยชน์ค่อนข้างดี-นักศึกษาก็จะ เริ่มต้นการศึกษาด้วยการอ่านสิ่งที่ Carnoy สรุปไว้ก่อน ข้อนี้เป็นความประสงค์ของผมที่เขียนหนังสือนี้เพื่อเป็นการปูพื้นฐานไว้ชิ้นหนึ่งก่อนส่วนความคิดของ Althusser, Poulantzas และผู้อื่นนั้น ผู้ที่อยากศึกษาลึกลงไปในเรื่องละเอียดก็สมควรกระทำต่อไป

ในส่วนที่เกี่ยวกับแนวความคิดหลักของ Poulantzas เรื่อง "ความเป็นอิสระของรัฐเชิง เปรียบเทียบ" และเรื่องของ "กลุ่มย่อย" ของชนชั้นนายทุนนั้นและที่เห็นว่าผมเข้าใจความคิดของ Poulantzas คลาดเคลื่อนนั้น ผมเห็นว่าอยู่ที่การแปลความหมายงานของ Poulantzas ซึ่งปัจจุบันยังคงมีการถกเถียงกันมากเพราะงานของเขา

อ่านเข้าใจยาก และเนื่องจากตอนนี้เขาก็ตายไปแล้ว ก็จะต้องมีการถกเถียงกันต่อไป ซึ่งเป็นสิ่งที่มีประโยชน์

ผมเห็นด้วยว่า Poulantzas เองต่างไปจากมาร์กซิสกระแสหลักในเรื่องของการมองชนชั้นนายทุนว่าประกอบไปด้วยกลุ่มย่อยที่มีผลประโยชน์แตกต่างและขัดแย้งกันมากมาย แต่ในข้อที่ว่ารัฐทุนนิยมมีความเป็นอิสระระดับหนึ่ง (relative autonomy) คือเป็นอิสระจากกลุ่มทุนบางกลุ่มที่ขัดแย้งกัน มีอิสระจากชนชั้นนายทุนทั้งชนชั้น ผมเห็นว่า คำว่า เป็นเอกเทศ หมายถึง การที่ชนชั้นนายทุนในฐานะที่เป็นชนชั้นไม่สามารถจะควบคุมรัฐได้เพราะภายในชนชั้นนายทุนเอง มีความแตกแยก แข่งขัน ขัดแย้งกัน รัฐจึงเป็นเอกเทศจากการควบคุมของชนชั้นนายทุน เหตุที่ผมนำเรื่องนี้มาพูดเพราะมาร์กซิสดั้งเดิมเห็นว่า รัฐเป็นเพียงการสะท้อนผลประโยชน์ของชนชั้นนายทุน (ทั้งกะบิ) ส่วน Poulantzas เห็นว่ารัฐทุนนิยม เป็นเอกเทศจากการควบคุมของชนชั้นนายทุนซึ่งเป็นการแปลความหมายความคิดของ Poulantzas ที่ผมมีเพราะการที่ Poulantzas ใช้คำว่า Relative autonomy นั้น ก็เป็นเรื่องธรรมดาที่เขาจะต้องมีความระมัดระวังในการใช้ถ้อยคำคือไม่มีสิ่งใดในโลกที่จะมี absolute autonomy ผมต้องการเน้นประเด็นที่เขาเห็นไม่ตรงกับมาร์กซิสดั้งเดิม ผมเห็นด้วยว่า Poulantzas มีลักษณะคล้ายกับพวกพหุนิยมในระดับหนึ่ง ซึ่งผมก็เห็นว่าไม่มีอะไรเสียหาย แต่จะก้าวไปถึงขั้นที่บอกว่า เขามีทัศนะที่ไม่แตกต่างไปจากทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ของนักสังคมศาสตร์กระแสหลักนั้น ผมไม่เห็นด้วย การวิจารณ์ Poulantzas นั้น มักจะมีความสับสนระหว่างสิ่งเขาวิเคราะห์และข้อออกมา กับสิ่งที่ควรจะเป็น ผมคิดว่าเราควรตั้งคำถามว่า มีบรรทัดฐานที่สามารถยืนยันการวิเคราะห์ของเขาได้จริงหรือไม่ มากกว่าที่จะวิจารณ์ "จุดยืน" ของเขา ซึ่งประเด็นหลังนี้ก่อให้เกิดความสับสนมากเพราะมาร์กซิสนักวิชาการหลายคนเป็นแอ็คทิวิสต์ด้วย จึงไม่แยกแยะการวิเคราะห์กับ "จุดยืน" ของนักคิดเช่น Poulantzas

ข้อวิจารณ์ในบทที่ 3

ผมเห็นด้วยทุกประการเกี่ยวกับคำถามที่ว่า ใครเป็นผู้ได้ประโยชน์จากอุดมการณ์เพื่อการพัฒนา หรือว่าอุดมการณ์เพื่อการพัฒนาที่ตอบสนองผลประโยชน์ของคนกลุ่มใด ชนชั้นใดมากที่สุดคนในสังคมการยกเอางานของ Grindley มาไว้ก็เพราะว่า Grindley มีการวิเคราะห์รัฐที่แตกต่างไปจากนักวิชาการมาร์กซิสสมัยใหม่ ผมเพียงต้องการให้นักศึกษาได้รู้จักแง่มุมของความคิดที่แตกต่างไป

ผมเพียงอธิบายภาพของรัฐธรรมนูญเพื่อปูพื้นฐานไปสู่บทที่ 5 คือบทสุดท้าย ที่จะชี้ว่า รัฐธรรมนูญของไทยนั้นเกิดขึ้นเพราะมีอุดมการณ์การพัฒนาเข้ามาหนุนช่วยชนชั้นนำทางการเมืองของไทย ดังนั้นการอ่านหนังสือต้องอ่านให้สัมพันธ์กับบทที่ 5 และงานชิ้นต่างๆที่ผมมีก่อนหน้านั้น เช่น "การเมืองแบบธรรมชาตินิยม" และงานที่ผมเขียนหลังจากหนังสือเรื่องรัฐอีก 3 ชิ้น คือ "การเมืองไทยในสามทศวรรษ" "ภาพรวมของโครงสร้างการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจไทย" และ "ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน" จึงจะเข้าใจ

การที่ผมไม่ได้ให้ความสำคัญกับระบบทุนนิยมโลกนั้น เพราะผมไม่เห็นด้วยกับความคิดที่ว่า ระบบทุนนิยมโลกเป็น ปัจจัยหลัก ที่กำหนดวิถีการพัฒนาของประเทศโลกที่สามทั้งหมดทุกด้าน ผมเคยเสวนากับพวก world system นี้ แต่ต้องขอบอกกล่าวว่าผมเห็นว่า ระบบทุนนิยมโลกนั้นไม่ได้มีพลังมากอย่างที่พวกนี้เขียนไว้ ผมเห็นว่าระบบทุนนิยมโลกมีความอ่อนแอมากกว่า แม้แต่ที่เห็นว่า อเมริกาเป็นหัวใจใหญ่ของระบบนี้ เราก็เห็นแล้วว่ามีความอ่อนแอแฝงอยู่

ในระบบทุนนิยมโลกนี้มาก ดังที่ปรากฏให้เห็นชัดถึงปัญหาหลายด้านในปัจจุบัน

เรื่องของอิทธิพลของวัฒนธรรมดั้งเดิมที่มีต่อการพัฒนารูปแบบและบทบาทของรัฐนั้น ผมเห็นด้วยว่ามีความสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการที่หมยงานของ Geertz มากล่าวไว้ตอนต้น ซึ่งอาจารย์ไชยรัตน์ สงสัยยากขึ้น มาทำไม ก็เพราะต้องการชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของวัฒนธรรมดั้งเดิมนี้เอง ส่วนการศึกษาในรายละเอียดนั้น ผมอยากทำต่อไปและอยากชี้ชวนให้นักวิชาการช่วยกันศึกษาด้วย เพราะมีความสำคัญ

ข้อวิจารณ์บทที่ 4

ข้อวิจารณ์ที่ว่าผมมีวิธีการมองปัญหาไม่แตกต่างอะไรไปจากบรรดานักสังคมศาสตร์กระแสหลัก โดยเฉพาะ Almond และ Powell เท่าใดนัก ผมคิดว่าเข้าใจผิดประเด็นมากเพราะความเข้าใจผิดในข้อความเพียงสองบรรทัดที่ผมเขียนในบทที่ 5 ว่า "ปัญหาของสังคมไทยที่ยิ่งใหญ่ก็คือ มิติทั้งสามด้านของรัฐนี้จะมีคุณลักษณะและสัดส่วนที่เหมาะสมได้อย่างไร" มาดีเหมาะว่าผมต้องการเสนอความคิดแบบแสงคุณลักษณะนั้นออกจะผิดไปผมเห็นว่า ผมเพียงหยิบยกประเด็นปัญหาของความขัดแย้งระหว่างสามมิติมากล่าว มากกว่าจะเป็นวิธีคิดของผมซึ่งคงจะต้องอาศัยการล้มล้างงานของ ผมมากกว่านี้จึงจะยุติธรรมในการ "พิพากษา" นักวิชาการด้วยกัน หรือ "ประหัตประหาร" ให้แก่ผมเช่นนี้ผมเองก็ระบือแล้วว่าตัวแบบของผมไม่ได้เน้นการเข้าสู่ภาวะสมดุลย์ แต่อาจารย์ไชยรัตน์ใช้สองบรรทัดมายืนยันเช่นนี้ ผมก็ขออุทธรณ์ด้วยว่า ไม่ยุติธรรมนะครับ

เรื่องการเปลี่ยนแปลงที่มาจากเบื้องบนนั้นจะต้องทำความเข้าใจให้ดีๆ ผมกำลัง เสนอว่าในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของไทยในอดีตตัวอย่างเช่น การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 นั้นแนวการวิเคราะห์ที่ Trimberger ใช้สามารถนำมาช่วยวิเคราะห์ปรากฏการณ์ดังกล่าวได้ดีกว่าแนวทางอื่นโดยผมก็ให้เหตุผลไว้อย่างยืด ยาว แต่ผมไม่ได้บอกว่าผมจะนำเอาแนวทางนี้เพียงแนวทางเดียวมาเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ-สังคมไทย

สิ่งที่อาจารย์ไชยรัตน์ยังก้าวไม่พ้นคือ การบนเบระหว่างการวิเคราะห์ทางสังคมศาสตร์ กับจุดยืนของผู้วิเคราะห์ การวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคมในบางช่วงเวลาว่าเป็นการปฏิวัติจากเบื้องบนนั้น เป็นผลที่ได้จากการศึกษา-วิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เป็นรูปธรรม หากเราจะเถียงกับเขาก็ต้องเถียงว่าปรากฏการณ์ที่เขาเสนอว่าเป็นการปฏิวัติจากเบื้องบนนั้นไม่ได้เป็นเช่นนั้นเพราะเหตุใด ไม่ใช่ไปเข้าใจผิดว่าแนวคิดเกี่ยวกับการปฏิวัติจากเบื้องบนเป็น elitist orientation เพราะการที่ผลการศึกษาออกมว่าการเปลี่ยนแปลงหนึ่งๆแท้จริงไม่ได้มาจากพลังมวลชน แต่เกิดจากการขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้นำนั้นไม่ใช่เพราะเขาต้องการเสนอแนวคิดเพื่อส่งเสริมระบบอำนาจนิยม เราจะไปเรียกผลการศึกษามี elitist orientation ได้อย่างไรในเมื่อการบอกว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นแล้วในอดีตนั้นจากการศึกษา-วิเคราะห์พบว่าเป็น Revolution from Above เขาได้บอกว่าจะทำการเปลี่ยนแปลงสังคมเราควรจะนำการเปลี่ยนแปลงนั้นจากเบื้องบน ผมเห็นว่าเราควรจะทำความเข้าใจเบื้องต้นก่อนจึงจะเข้าใจ

อาจารย์ไชยรัตน์ พุดถึงวิธีการศึกษาของนักสังคมศาสตร์กระแสหลักกว่าจะใช้ปัจเจกชนเป็นหน่วยพื้นฐาน

ในการวิเคราะห์โดยมองข้ามปัจจัยทางด้านโครงสร้างไปหมดก็เห็นด้วย และในงานชิ้นนี้และชิ้นอื่นๆ ก็ได้รับถึงความสำคัญของโครงสร้างนี้แท้ที่จริงงาน สักดึกกับพัฒนาการของสังคมนิยม (2519) ของผมเองก็เป็นงานชิ้นแรกๆ ที่เสนอให้ดูความแข็งแกร่งของโครงสร้างส่วนบน ซึ่งในขณะนั้นผมก็ถูกคนวิจารณ์มากกว่า ไม่เห็นความสำคัญของโครงสร้างส่วนล่าง

เรื่อง Trimberger จะเชื่อในความเป็นอิสระที่สมบูรณ์ของรัฐหรือไม่นั้นก็เป็นการตีความกัน ผมเห็นว่าเขาไม่ได้รับตรงไหนเลยว่ารัฐมีความเป็นอิสระโดยสมบูรณ์เป็นการตีความกันไปเอง ซึ่งผมคิดว่าไม่ค่อยจะถูกตอง เพราะไม่มีใครเลยที่จะเห็นเช่นนั้นไม่ว่าจะเป็นนักวิชาการสำนักไหน มันเป็นความรู้พื้นฐานมากสำหรับนักสังคมศาสตร์ทุกสำนักที่เข้าใจว่าในเรื่องของความสัมพันธ์ทางอำนาจแล้วมันเป็น relative ทั้งสิ้นไม่มีความสัมพันธ์ใดที่เป็น absolute ดังที่เรายกตัวอย่างบ่อยๆ ว่าแม้การปกครองของพรรคคอมมิวนิสต์ที่มีอำนาจมากเหนืออำนาจของพรรคในระบอบประชาธิปไตยตะวันตกแล้วก็ตามแต่อำนาจนั้นก็ไม่ได้เด็ดขาดเพราะมีพลังแข่งขัน-เหนี่ยวรั้งกันอยู่ภายในพรรคนั่นเอง

ข้อวิจารณ์บทที่ 5

ในเบื้องต้น ผมรู้สึกแปลกใจมากที่การวิจารณ์หนังสือของผม โดยอาจารย์ไชยรัตน์ เป็นการวิจารณ์ที่ไปสนใจในมูลเหตุจุลใจของผมมากกว่าในเนื้อหาของเรื่องที่ผมเขียน การที่ผมตั้งข้อสังเกตว่างานของสำนักลัทธิทฤษฎีมีลักษณะของการสร้างข้อสรุปทั่วไปนั้น เพราะผมมีตัวอย่างที่ยกมาให้เห็นว่าระบบเศรษฐกิจในสมัยก่อนนั้นมีส่วนน้อยที่มีความหลากหลาย มีใช้มีลักษณะเด่นลักษณะใดเป็นด้านหลักที่ครอบคลุมกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งหมด จนเรียกได้ว่ามีความทั่วไป ผมไม่ได้ตั้งเป้าหมายหลักในการตีวิจารณ์หาความรู้แบบมาร์กซิสต์นั้นเป็น ความรู้สึก ของคุณไชยรัตน์เองที่รู้สึกจากการเดาใจผม เรื่องนี้ผมเห็นว่าไม่มีประโยชน์เท่าใดนัก เพราะมันอยู่นอกขอบเขตของการแสวงหาความรู้ทางวิชาการ ส่วนที่ผมยกเอางานของโกรสตัด์มานั้นก็เป็นเพียงตัวอย่าง ผมทราบดีว่ามีงานอื่นอีกมากแต่งานของโกรสตัด์ที่ผมยกมานั้นมีข้อวิจารณ์เกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งผมเห็นเป็นอีกอย่างหนึ่ง ผมจึงยกมากล่าว ผมเห็นว่าหากอาจารย์ไชยรัตน์ไม่เห็นด้วยก็น่าจะมองว่า ผมไม่มีเวลาพอที่จะเสนอเรื่องทุกเรื่องได้ เพราะมีข้อมูลจำกัดต่างๆ แทนที่จะไปมองว่าผมต้องการตีวิจารณ์หาความรู้แบบมาร์กซิสต์ งานวิจารณ์ของอาจารย์ไชยรัตน์ ก็จะเป็นงานวิจารณ์ที่สร้างสรรคที่หมย่นด้นอับรับคำวิจารณ์เสมอ

การที่ผมเคยเขียนงานก่อนๆ (สักดึกกับพัฒนาการของสังคมนิยม, 2519) และวิจารณ์พวก orthodox Marxism นั้น ผมไม่ได้ตั้งอกตั้งใจโจมตีมาร์กซิสต์ดั้งเดิมมาก" ผมเพียงวิจารณ์พวกเขา และก็มีอยู่เพียงไม่กี่หน้า ผมจึงไม่ค่อยเข้าใจว่า เหตุใดอาจารย์ไชยรัตน์ จึงเห็นเป็นเรื่องแปลก และอยากย้ำอีกทีว่าหากจะมีความข้องใจเกี่ยวกับจุดยืนของก็ขอให้ออกมาพูดกันตรงๆ จะเหมาะกว่าและผมยินดี-พร้อมเสมอที่จะรับคำวิจารณ์ จะดีกว่าการวิจารณ์ที่เขียนผสมปนเปไปกับการแสดงความรู้สึก และพยายามวิเคราะห์ด้วยผม-ความคิด-วิธีการศึกษา-ผลงานของผมทั้งหมดด้วยการหยิบยกเอามาบางส่วนมาเป็นข้ออ้าง ถ้าอาจารย์ไชยรัตน์ยังมีความคิดเช่นน้อยผมคงต้องเหนื่อยมากขึ้นในการเขียนภาคผนวกอธิบาย "มูลเหตุจุลใจ" ในการเขียนหนังสือแต่ละเล่มของผม อาจารย์ไชยรัตน์ น่าจะมีความกล้าหาญทางจริยธรรมเพียงพอในการวิพากษ์ความเห็นของผมมากกว่าการกล่าวสั้นๆ เพียง 2-3 บรรทัดในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์

เรื่องการเสนอว่า กรอบตรรกษารัฐ ของผมเป็น *กรอบสากล* และอาจารย์ไชยรัตน์เห็นว่าผมขัดแย้งกับตัวเองนั้น ผมเห็นว่าอาจารย์ไชยรัตน์เองไม่เข้าใจว่าหลังจากเขียนเรื่องรัฐ (2529) แล้วผมได้พัฒนาตัวแบบของผมขึ้นไปโดยมุ่งหวังจะสร้าง Grand Theory ผมจึงอาจหาญเสนอว่าเป็นตัวแบบสากลดังนั้นผมจะไปขัดแย้งตัวเองตรงไหน การที่ผมพัฒนาตัวแบบของผมให้มีพลังทางการวิเคราะห์มากขึ้น กลับเป็นการก้าวหน้าขึ้นต่างหาก

การวิจารณ์ตัวแบบตรรกษารัฐของผม โดยอาจารย์ไชยรัตน์ ยังมีข้อจำกัดอยู่มากตรงที่ยังขาดความเข้าใจในตัวแบบซึ่งผมก็เห็นใจโดยไปมองว่าตัวแบบมีแต่หน้าที่และ โครงสร้าง และกลับไปรวมเอาเหตุผลของรัฐซึ่งเป็นมิติทางด้านอนุคมการณืไปไว้กับหน้าที่

ที่ถกแถลงจริงจังที่สุดคือ อาจารย์ไชยรัตน์ สรุปลงให้ผมเสร็จโดยที่ผมไม่ได้คิดเช่นนั้นเลยซึ่งตรงนี้ต้องขอค่อนว่าน้อยว่าขออย่าได้ทำเช่นนั้นเลย ผมไม่เคยมีข้อสรุป "ผลลัพธ์ของความมีสมรรถนะของรัฐก็คือรัฐสามารถสร้างดุลยภาพให้เกิดขึ้นในสังคม-คือมีความสงบเรียบร้อยไม่วุ่นวายนั่นเอง"

ตัวแบบของผมเป็นตัวแบบที่ต้องการแสดงให้เห็นประการระหว่างมิติ 3 ด้านการแสวงหาสภาวะสมคัลย์นั้น ผมเห็นว่าเป็นส่วนหนึ่งของประการดังกล่าว แต่ผมไม่ได้เห็นหรือเสนอว่า สภาวะสมคัลย์เป็นทั้งหมดหรือเป็นเป้าหมายปลายประสงค์ของความสัมพันธ์ระหว่าง 3 มิติ ผมได้อธิบายไว้อย่างยืดยาว อาจารย์ไชยรัตน์ใช้คำถามที่ผมไม่เข้าใจเพราะ ไม่มีการขยายความเป็นการวิจารณ์ที่ผมไม่ทราบว่ามีประโยชน์อย่างไร คือเขียนว่า "มิติทั้ง 3 ด้านของรัฐมีความสอดคล้องสัมพันธ์กัน แม้ว่าบางครั้งจะเกิดความขัดแย้งกันขึ้น... นับเป็นทัศนะที่ดี (แต่ค่อนข้างแปลก).."

แปลกตรงไหนครับ? อาจารย์คารบอกผมด้วย ผมจะได้เห็นประโยชน์และนำไปปรับปรุง

เรื่องตรรกษารัฐนี้ ผมเห็นว่า เราจะถกเถียงกันด้วยข้อมูลขั้นต้น ซึ่งผมก็ยินดีจะแลกเปลี่ยน เพราะผมดูจากการจัดตั้งขั้นใหม่ และการขยายกลไกของรัฐ การเพิ่มขึ้นในภารกิจของรัฐ ฯลฯ

ผมยินดีที่จะรับฟังคำวิจารณ์ ข้อวิจารณ์หลายอย่างทำให้ผมสามารถนำไปคิดและปรับปรุงงานได้ แต่บางข้อเป็นการคิดเอาเองว่า ผมคงต้องการอย่างนั้นอย่างนี้ ซึ่งผมอยากเสนอว่าการวิจารณ์อย่างนี้ไม่สร้างสรรค์เท่าไรอยากให้เห็นเวลาให้ข้อคิดทางด้านเนื้อหาต่อผมมากกว่า

ผมไม่คิดว่างานเรื่องรัฐของผมเป็น *การออกเดินทางครั้งใหม่* แต่เป็น *การเตรียมตัวที่จะออกเดินทางมากกว่า* หลังจากเรื่องรัฐผมมีงานออกมาอีก 2-3 ชิ้นเหล่านี้ล้วนแต่เป็นการเตรียมการทั้งสิ้น ดังนั้นผมขอเรียนว่าอย่าเพิ่งใช้ลูกแก้วพิเศษมาส่องว่า "ยานพาหนะ" ของผมจะเป็นอย่างไรเพราะผมยังไม่ได้เริ่มต้นเดินทางเลย หากจะเปรียบกับนักมวยก็เพียงเริ่มเดินฟุตเวอร์ด เท่านั้นเอง

ขออย่าให้ทำงานของผมนานนัก เพราะ งานของผม เป็นเพียงความพยายามที่จะตอบปัญหาที่ตัวผมมี

ฐานะที่เป็นครุमानานเท่านั้นเอง แต่อย่างน้อยผมก็ตั้งใจว่า การทำงาน-การคิดอย่างต่อเนื่องทางทฤษฎีจะก่อให้เกิดการถกเถียงทางปัญญามากขึ้น

ผมขอจบการวิจารณ์แห่งวิจารณ์นี้ว่าการที่เราจะปลดปล่อยตัวเองจากทั้งรัฐและตัวตนของเรานั้น เราต้องเรียนรู้ที่จะนับถือตัวตนของผู้อื่น แทนที่จะหยิ่งยโสตัวตนของเราให้กับเขา หากเราทำเช่นนั้นได้ เราก็จะรู้จักทั้งการปฏิเสธตนเอง และ เข้าใจผู้อื่นไปพร้อมๆ กันด้วย

ท่านที่สนใจจุลสารทางเลือกการพัฒนา สามารถขอรับเป็นสมาชิกในอัตราค่าสมัคร ปีละ 70 บาท (นิสิต/นักศึกษา ปีละ 50 บาท) โดยทางธนาคารหรือตัวแลกเงินไปรษณีย์ สั่งจ่าย บณ.จุฬาลงกรณ์ ในนาม น.ส. วิไล เอื้อจิตเมต โครงการทางเลือกการพัฒนา สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อาคารวิศิษฐ์ประจวบเหมาะ ชั้น 4 กรุงเทพฯ 10500 โทร. 2527051-2 ต่อ 24,25

สมาชิกจะได้รับสิ่งพิมพ์ที่ทบทวนของโครงการฯ และจดหมายข่าวราย 2 เดือน SEAFDA ชื่อ TORCH (Bimonthly Newsletter of SEAFDA Media for Sharing Ideas & Experiences in Developing People-Centered Development) ฟรี

ใบสมัครสมาชิก
จุลสารทางเลือกการพัฒนา

ข้าพเจ้า (นาย,นาง,นางสาว).....นามสกุล.....

ที่อยู่.....

ขอสมัครเป็นสมาชิกจุลสาร เป็นเวลา...ปี (1 ปี 3 ฉบับ) ตั้งแต่เดือน

.....พ.ศ. .... ถึง เดือน.....พ.ศ. ....ทั้งนี้ได้ส่งธนาคัต

/ตัวแลกเงินไปรษณีย์ จำนวน.....บาท (.....)

มาด้วยแล้ว

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย